

УДК 347.41

Голубєва Немі Юрїївна,

д.ю.н., доцент, професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРО СКЛАДНЕ ЗА ЗМІСТОМ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Постановка проблеми. Одним із недоліків у визначенні зобов'язання як моделі правовідношення є те, що в законодавчому визначенні наводиться елементарна модель зобов'язальних правовідносин (одностороннього зобов'язання, коли на боці боржника тільки обов'язок, а на боці кредитора відповідне право вимоги). За такою моделлю будуються недоговорні зобов'язання. Односторонні договорні зобов'язання використовуються досить рідко, в основному коли йдеться про реальні договори (позики, зберігання, довірчого управління майном), та і в таких договорах часто передбачаються деякі обов'язки (як мінімум «кредиторські»), що покладаються на сторону, яка має в розпорядженні право вимоги [5, с. 14].

Зміст зобов'язання може мати більш складну структуру: по-перше, боржник може зобов'язуватися вчинити декілька дій, а тому обов'язків у зобов'язанні декілька, і відповідно – прав вимоги; по-друге, обов'язки можуть мати обидві сторони зобов'язання, і відповідно, обидві сторони будуть мати кореспондуючі праву вимоги.

Стан дослідження теми. Питання змісту зобов'язальних відносин не були останнім часом предметом окремих досліджень. Загальними положеннями про зобов'язання займалися багато вчених, серед яких можна назвати М.М. Агаркова, Є. Годеме, В. І. Голєвинського, А.А. Лунца, В.В. Луця, Р.А. Майданика, І.Б. Новицького, Р. Саватьє, Ф.К. Савіньї, Ю.Б. Фогельсона та багато інших.

Мета статті. Дослідження та обґрунтування існування складних за змістом зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж характеризувати ці «структурно-складні» зобов'язання, маємо визначитися з термінами.

Є загальновизнаним поділ (класифікація) зобов'язань на односторонні й взаємні, а також на прості та складні. За співвідношенням прав і обов'язків зобов'язання підрозділяються на односторонні й взаємні. У першому разі в однієї сторони зобов'язання є тільки права, тоді як у іншій – тільки обов'язки. У другому разі кожний з учасників

зобов'язання має як права, так і обов'язки, тому кожна із сторін вважається боржником іншої сторони в тому, що вона зобов'язана зробити на її користь, і одночасно її кредитором у тому, що вона має право від неї вимагати.

Залежно від характеру правового зв'язку між учасниками зобов'язання підрозділяються на складні та прості. Якщо сторони пов'язані лише одним правом і одним обов'язком, зобов'язання вважається простим, а якщо зв'язків більше одного – складним.

Тому коли ми говоримо про те, що в зобов'язанні боржник може зобов'язуватися вчинити декілька дій, а тому обов'язків у зобов'язанні декілька, і відповідно – прав вимоги, то маємо на увазі складні зобов'язання. А коли говоримо, що обов'язки можуть мати обидві сторони зобов'язання та відповідно обидві сторони будуть мати кореспондуючі праву вимоги, то маємо на увазі виникнення двосторонне-зобов'язуючого, чи взаємного, зобов'язання.

Прості зобов'язання практично не досліджуються, оскільки їх структура «звичайна»: «одне право – один обов'язок», і, що важливо, вони практично не зустрічаються на практиці.

Чи не єдиний приклад – зобов'язання з договору позики, але не завжди. Так, зобов'язання з оплатного (з процентами) договору позики не може бути простим, оскільки в боржника є два обов'язки (повернути позикодавцеві позику, виплатити проценти за користування предметом позики).

Простим може бути визнано лише зобов'язання з договору безоплатної позики. Проаналізуємо також договір дарування, який у літературі традиційно вважається одностороннім договором. Дійсно, реальний договір дарування не передбачає обов'язку передати майно, оскільки укладається з моменту передачі майна, а тому передача майна не включається в його зміст. Обдарований не бере на себе ніяких обов'язків на користь дарувальника, і, навпаки, тому не виникає взаємних прав та обов'язків, тобто такі не зазначаються в

договорі, але укладання будь-якого договору передбачає вступ у дію так званих «звичайних» умов договору (тих, які містить законодавство з приводу відповідних відносин, якщо інше не міститься в договорі). Тому при укладанні договору автоматично вступають в дію для сторін правила ЦК України. ЦК України передбачив деякі обов'язки дарувальника (ст. 721) та обов'язки обдаровуваного (ст. 725, деякі обов'язки обдаровуваного можна вивести зі ст. 727), що підтверджує, що навіть реальний договір дарування є *двостороннім*.

Консенсуальний договір дарування, крім обов'язків, викладених у ст. 721 ЦК України, передбачає також обов'язок дарувальника передати майно у визначений строк, а тому одностороннім бути не може.

Зі змісту ст. ст. 721, 725 та 727 ЦК можна зробити висновок, що як односторонній договір дарування можна назвати тільки такий, предметом якого є не річ, що має для дарувальника велику немайнову цінність чи становить історичну, наукову, культурну цінність, не має недоліків і особливих властивостей, які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна обдаровуваного або інших осіб, а також договір не містить обов'язку обдаровуваного на користь третьої особи тощо. Зобов'язання з такого договору може вважатися простим. Але договір дарування в більшості випадків буде взаємним, згідно з ЦК України.

Абсолютна більшість зобов'язань є складними, навіть в односторонне-зобов'язуючих зобов'язаннях, як правило, боржник має вчинити декілька дій.

Таким чином, на сьогодні класифікація зобов'язань на прості й складні (в яких боржник зобов'язується вчинити декілька дій) є не актуальною, оскільки майже всі зобов'язання в цивільному обороті є складними, навіть односторонне-зобов'язуючі зобов'язання.

Але в літературі ці категорії зазвичай плутають і взаємні зобов'язання (які найчастіше привертають увагу дослідників, оскільки прості зобов'язання, як було зазначено, не мають особливого значення в цивільному обороті) називають складними, і це стало настільки поширеним явищем, що вчені навіть не згадують походження терміна «складне зобов'язання».

Найбільш повно в цивілістиці дослідив так звані «складні» зобов'язання В. В. Кулаков, який розглядав ускладнені зобов'язання множинністю осіб та ускладнені з боку змісту та об'єкта. Він пише, що визначення, викладене у ст. 307 ЦК РФ, містить модель простого за структурою зобов'язання, тобто такого, що не припускає взаємності й множинності осіб. Але таких структурно-простих зобов'язань дуже мало. Зобов'язальні правовідносини мають зазвичай складну структуру. Існує безліч варіантів її

ускладнення, що дозволяє таким чином оптимально, ефективно досягти мети (тобто досягнення блага) в зобов'язанні: збільшення числа боржників, надання додаткових прав та ін. За основу виділення таких зобов'язань треба брати саме ускладнення структури зобов'язального правовідношення або 1) в суб'єкті, або 2) в об'єкті, або 3) у змісті, але за наявності спільної конкретної мети (спрямованості) зобов'язання [19, с. 79, 222].

Категорію «складне зобов'язання» автор настільки широко розуміє, що нею поглинаються й взаємні зобов'язання, і з множинністю осіб (їх можна називати складними, але додаючи, що йдеться про ускладнення в суб'єктному складі зобов'язання, тобто це зовсім інша категорія «складних» зобов'язань).

Тому тут маємо дослідити категорію саме взаємних зобов'язань (термін «взаємні» зобов'язання здається нам більш зручним у використанні ніж двосторонне-зобов'язуюче зобов'язання), пам'ятаючи, що більшість авторів, що розглядали схожі питання, ототожнювали, змішували чи плутили ці категорії (складних і взаємних зобов'язань).

Підґрунтям такого ототожнення є й те, що в основному взаємні зобов'язання лише окремих випадок складних, адже взаємними є ті із складних зобов'язань, у яких кожна особа, що бере участь, є в чомусь боржником, а в чомусь кредитором (взаємними є складні зобов'язання з договорів купівлі-продажу, підряду, оренди, більшості договорів послуг). Односторонні зобов'язання також можуть бути складними, якщо боржник має декілька обов'язків, як у наведених нами вище прикладах.

Однак у наукових працях таке змішування різних категорій, навіть якщо одні можуть бути окремими випадками інших, – небажано.

Отже, повернемося до взаємних зобов'язань, у яких кожна зі сторін водночас виступає як кредитор і боржник.

Є. О. Харитонов зазначає, що оскільки правовий зв'язок, коли одна сторона має права, а інша – обов'язки, на практиці виявляється рідко і, як правило, сторони взаємопов'язані правами та обов'язками, то можна запропонувати таке визначення: «цивільно-правове зобов'язання – це цивільне правовідношення, учасники якого мають права та/або обов'язки, спрямовані на опосередкування динаміки цивільних відносин: передачу майна, виконання роботи, надання послуг, сплату грошей тощо» [34, с. 394]. Таке визначення абсолютно точно відображає характерні риси зобов'язання.

Однак питання існування в цивільному праві взаємних зобов'язань є предметом давньої дискусії. Залишається відкритим питання: скільки зобов'язань виникає з двосторонне-зобов'яз-

зуючого, синалагматичного договору, оскільки, не відповівши на питання, не зможемо дати вірне визначення самого поняття «зобов'язання».

Науковці пропонують декілька варіантів вирішення цього питання. Згідно з першим, із синалагматичного договору виникає декілька «простих» зобов'язань, що становлять собою поєднання суб'єктивного права й суб'єктивного обов'язку.

Тобто двосторонні договори тягнуть виникнення зобов'язальних правовідносин, що включають у себе два зобов'язання – однієї та другої із сторін такого договору [8, с. 1; 22, с. 91; 37, с. 403]. Такої самої думки пізніше притримувалися радянські цивілісти К. А. Флейшиць [31, с. 235-236], В. А. Рахмилович [16] та ін.

Як само собою зрозуміле, таке визначення зобов'язання й зобов'язальних правовідносин дає французький учений-цивіліст Р. Саватьє [28, с. 220-221]. У Л. А. Лунца та І. Б. Новицького в рамках однієї праці бачимо дві точки зору. Розглядаючи двосторонні договори, зазначається те, що вони породжують декілька зобов'язань, а даючи визначення зобов'язанню, підкреслюється, що воно може передбачати обов'язки на обох сторонах [23, с. 31, 133].

Перша точка зору спирається в тому числі не тільки на легальне визначення поняття зобов'язання, а й на класичне визначення зобов'язання в римському праві, оскільки під зобов'язанням розумівся елементарний зв'язок «кредитор – боржник».

В. В. Рібаков вважає, що якщо зобов'язання вважається відносним правовідношенням, то воно вже тому не може бути двостороннім. Говорити про абсолютний або відносний характер правовідношення можна тільки відносно «простого» правовідношення, адже для цього необхідно встановити коло зобов'язаних суб'єктів, оскільки критерієм розрізнення абсолютних і відносних правовідносин є їх суб'єктний склад [29, с. 40].

Досить категорично висловлюються інші автори, вважаючи, що двосторонніх зобов'язань, в яких одна сторона мала б права і несла обов'язки в цьому ж зобов'язанні, не буває. Двосторонні зобов'язання – це юридичний нонсенс, що отримав загальне визнання у сучасній вітчизняній науці цивільного права.

Відповідно до іншої точки зору, всі взаємовідносини сторін, що виникли на основі договору, є єдиним зобов'язанням, яке в літературі називають: складним [30, с. 296; 19, с. 3], двостороннім [15, с. 21-29; 12, с. 27; 3, с. 319; 10, с. 338; 36, с. 711], взаємним [21, с. 107; 24, с. 25-27], синалагматичним [20, с. 29], структурно-складним [18, с. 45] зобов'язанням.

Друга точка зору найбільше подана в цивілістичній літературі. В. І. Синайський вважав, що

«при найпростішому змісті зобов'язання, наприклад позички, одна сторона виступає тільки як кредитор, інша – тільки як боржник. При більш складному змісті зобов'язання, наприклад при купівлі-продажу, кожна зі сторін є щодо одна однієї зобов'язаною й правомочною стороною» [30, с. 296]. Д. І. Мейєр зазначав, що «взаємні зобов'язання» – ті, в яких кожна зі сторін, що бере участь, зобов'язується здійснити на користь іншої будь-яку дію, тому кожна сторона є одночасно: і вірителем і боржником...» [21, с. 107].

І. Б. Новицький вважав, що зобов'язання є різновид цивільних правовідносин, зміст всякого цивільного правовідношення включає право (у даному разі – право вимоги) і обов'язок, що відповідає йому, або *права й обов'язки на стороні кожного учасника* правовідношення; наприклад, права й обов'язки постачальника й покупця, підрядника й замовника тощо [23, с. 31].

Цікавим є вислів німецьких професорів Ф. Бернгефта та І. Колера, що ті поєднання, які звичайно називають двосторонніми зобов'язаннями, належать до числа найцікавіших і найважливіших явищ, які тільки знає право. Йдеться про правочини, господарська мета яких складає обмін вигод: речей на речі, послуг на речі чи послуг на послуги, які набувають особливого характеру, коли одна сторона має надати гроші, тобто загальне абстрактне мірило цінності, оскільки, завдячуючи цьому, те, що має надати ця сторона, набуває абстрактного характеру, а це робить договір більш рухливим та більш зручним для вирівнювання інтересів, ніж це буває, коли предметом виконання є інші речі [9, с. 220-221].

Услід за названими авторами ідею «складного» зобов'язання підтримували О. С. Іоффе [14], Г. І. Гавзе [7], М. Д. Єгоров [17], Ф. І. Вольфсон [6].

Особливо багато сучасних учених підтримують цю точку зору, наприклад Н. С. Кузнецова [13, с. 7], Д. В. Боброва [35, с. 3], Р. Б. Шишка [35, с. 838] та багато інших [26, с. 163; 33, с. 125].

У літературі звертають увагу на економічну сторону визначення зобов'язання, а відповідно, на логічно повну сукупність дій [4, с. 5; 11, с. 12-13].

У своїй монографії В. В. Кулаков послідовно доводить, що структурно-складне зобов'язання слід вважати єдиним зобов'язанням, а не простою сукупністю зобов'язань, коли всі його елементи з усіма ускладненнями пов'язані спільною метою. Спільна мета є єдиною засадою для всіх елементів правовідношення й дозволяє розмежовувати близькі, але не пов'язані однією метою зобов'язання або, навпаки, виявляти нерозривно пов'язані [19, с. 232].

Дослідник підкреслював, що, вивчаючи будь-яке структурно-складне зобов'язання, завжди слід

мати на увазі наявність спільності в меті (спрямованості). Інакше ми матимемо справу не з одним складним зобов'язанням, а з набором простих зобов'язань, хай і якимсь чином пов'язаних один із одним, але не обумовлених загальною спрямованістю. Для правозастосувача це важливо для правильної кваліфікації відношення. Якщо зобов'язальне правовідношення уявити як систему, то вона обов'язково повинна мати мету, яка об'єднує всі елементи зобов'язання в єдину [19, с. 85].

Деякі дослідження окремих договорів, як правило, базуються на тезі про єдине зобов'язання, що випливає із двостороннього договору. Так, під цим кутом зору розглядається правова природа договору лізингу (як структурно-складного, але єдиного зобов'язання) [25, с. 6].

Іноді вчені пропонують змішану точку зору. Й. О. Покровський, описуючи договір купівлі-продажу у Стародавньому Римі, зазначає, що виникає зобов'язання двостороннє, тому кожна із сторін договору є й боржником і кредитором. «Ці два зустрічних зобов'язання пов'язані одне з одним: одне існує тільки тому, що існує інше; кожне є умовою для іншого» [27, с. 399]. Тобто автор говорить про «пов'язаність» цих зобов'язань, але окремих.

М. М. Агарков вважав, що у разі зобов'язального правовідношення з двостороннього договору, так само як і в разі множинності осіб на одній чи обох сторонах зобов'язання, відбувається як би подвоєння (чи взагалі множення) тих самих елементів у зобов'язанні (сторона, право вимоги, обов'язок). Він вважав, що було би більш зручно називати зобов'язальним правовідношенням зобов'язання в цілому, тобто основне відношення з усіма його ускладненнями пам'ятаючи при цьому, що в разі двостороннього договору – основних відносин неминуче два [1, с. 60].

Тобто він спочатку говорить, що з двостороннього договору виникають різні зобов'язання, проте далі вважає, що обидва зобов'язання складають єдине складне зобов'язання. А потім зазначає те, що більш зручніше називати такі обумовлені одні відносини іншими єдиним складним зобов'язанням.

Ф. І. Гавзетакож, зазначаючи, що зобов'язальні відносини в більшості випадків містять два або декілька дій, з яких одні є обов'язком однієї сторони, а інші – обов'язком іншої сторони, називає їх складними зобов'язальними правовідносинами, що складаються з двох взаємозв'язаних нерозривних зобов'язань [7, с. 8-9].

Такої точки зору притримуються багато вчених, іноді прямо навіть не вказуючи на неї, але ми можемо зробити такий висновок із застосовуваних ними формулювань приблизно такого зміс-

ту: зобов'язання можуть бути «прості» й «складні», двосторонніми є зобов'язання в разі, коли обидві сторони виступають боржником в одному зобов'язанні й одночасно є кредитором в іншому. Тобто під взаємним зобов'язанням ці автори розуміють суму «простих» зобов'язань.

У багатьох цивільних законодавствах інших країн послідовно підтримується погляд на виникнення *декількох зобов'язань* із двостороннього зобов'язуючого договору.

Так, ЦК Туркменістану від 17 липня 1998 року у ст. 330 визначає поняття зобов'язання як елементарну модель зобов'язального зв'язку (як і в усіх інших законодавствах, що ми розглядаємо в порівняльній площині), але потім підтверджує, що ця елементарна модель зобов'язання не перетворюється на складну в окремих випадках. Частина 3 «Зобов'язальне право» ЦК Туркменістану містить главу 3 «Обставини, що перешкоджають виконанню зобов'язань», § 3 якої містить правила, що застосовуються при *порушенні зобов'язань при двосторонніх договорах*.

Таким формулюванням туркменський законодавець підкреслює, що з двостороннього договору виникає декілька зобов'язань. Аналогічні норми містить ЦК Грузії (ст. 405), ЦК Азербайджанської Республіки.

З поняття зобов'язання в ЦК України також ніби випливає, що зобов'язання є поєднанням кожного окремого обов'язку з кореспондуючою правоможністю.

Але, розуміння зобов'язання як складного, синалагматичного правовідношення все ж таки впливає зі ст. 510 ЦК України, у відповідності до якої якщо кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно й права й обов'язки, вона вважається боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь другої сторони, і одночасно кредитором у тому, що вона має право вимагати від неї. Звернемо увагу, що слово «зобов'язання» законодавець ужив в однині.

Український законодавець послідовно відстоює точку зору, що зобов'язання може бути двосторонньо-зобов'язуючим. У відповідності до ч. 1 ст. 538 ЦК України, що має назву «Зустрічне виконання зобов'язання», виконання свого *обов'язку* однією із сторін, яке відповідно до договору обумовлено виконанням другою стороною свого *обов'язку*, є *зустрічним виконанням зобов'язання*.

Звернемо увагу, що слово «зобов'язання» вживається в однині, якщо законодавець мав на увазі виконання декількох зобов'язань (взаємних), то указав би, що «виконання... є зустрічним виконанням зобов'язань».

У відповідності до ч. 2 цієї статті, при зустрічному виконанні *зобов'язання* (одного зобов'язання,

а не взаємних зобов'язань. – Н. Г.) сторони повинні виконувати свої обов'язки одночасно, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства, не впливає із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту.

У відповідності до ч. 3 цієї статті, у разі невиконання *однією із сторін у зобов'язанні* свого обов'язку або за наявності очевидних підстав вважати, що вона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі, друга сторона має право зупинити виконання свого обов'язку, відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі.

Якщо проаналізувати, наприклад, зобов'язання, що виникає з договору купівлі-продажу, виявиться, що сторони пов'язані великою кількістю взаємних прав та обов'язків. Важко уявити, що для реалізації кожного з цих обов'язків виникає окреме зобов'язання. Така складна схема відносин не виправдана ні теоретично, ні тим паче практично. На виконання своїх обов'язків за договором купівлі-продажу, як і за багатьма іншими договорами, сторони мають здійснити низку дій, які поглинаються єдиним поняттям зобов'язання.

Отже, за сенсом цих статей, зобов'язання – це не обов'язок з правоможністю, що відповідає їй, а увесь комплекс перерахованих у них прав і обов'язків. Відносини, що виникають з однієї підстави, наприклад договору купівлі-продажу, необхідно розглядати як єдине взаємне зобов'язання, тобто зобов'язання, що складається з декількох суб'єктивних прав і відповідної кількості обов'язків.

Усе викладене переконує в тому, що тенденція розглядати зобов'язання як поєднання правоможності з обов'язком – неспроможна. Вважаємо, що більше потребам практики відповідає «цілісне» розуміння зобов'язань, що дозволяє більш ефективно вирішувати питання їх виконання, припинення, застосування цивільно-правової відповідальності й інших наслідків порушення зобов'язання.

Варто враховувати, що ускладнення змісту зобов'язання обов'язками на обох сторонах зобов'язання, у разі якщо у становищі однієї сторони виникли якісь зміни, приводить до того, що обов'язки іншої сторони також мають зазнати змін, інакше та господарська мета, яку ставили перед собою сторони, підпадає під загрозу, що не відповідає ні намірам сторін, ані стабільності обороту. Абсолютно логічно існування взаємних обов'язків сторін у рамках єдиного зобов'язання, що сприятиме збалансуванню інтересів сторін у разі зміни обставин, які супроводжують виконання зобов'язання.

У цьому разі зобов'язання не буде штучно розпадатися на декілька елементарних одиниць, щоб відповідати начебто «істинному» розумінню поняття

правовідношення в праві. Поняття «зобов'язання» має охоплювати логічно повну сукупність прав і обов'язків, у якій учасники правовідносин виступають щодо один одного кредиторами й боржниками.

Тим паче що теза про те, що правовідношення – це зв'язок, який складається з одного права й одного обов'язку, давно вже не є аксіомою. У літературі обґрунтовано говорять про те, що правовідношення полягає у взаємному (або односторонньому – для простих відносин) зв'язку суб'єктивних прав і юридичних обов'язків його учасників [32, с. 8].

Але виникає інше питання: як виокремити декілька прав і обов'язків, що складають єдине взаємне зобов'язання, від інших прав і обов'язків, що не поглинаються цим зобов'язанням, а є окремими зобов'язаннями, хоч і між тими самими сторонами.

На прикладі вищезгаданого договору купівлі-продажу бачимо, що покупець і продавець мають різні цілі, різний інтерес: покупець бажає придбати товар, а продавець – отримати грошовий еквівалент.

Водночас у зобов'язання в цілому мета (чи результат, на який спрямовано зобов'язання) одна – перехід права власності від однієї особи до іншої. Тому за наявності в договорі багатьох обов'язків і кореспондуючих їм прав маємо виявити, які з них мають спільну мету, – саме ці обов'язки й права складуть зміст єдиного зобов'язання, якщо ж в договорі передбачені різноспрямовані обов'язки й права – один договір стане підставою виникнення декількох зобов'язань.

Різні (особисті) цілі сторін у зобов'язанні є, як правило, протилежними, що породжує конфлікт інтересів, але, вступаючи в договірне зобов'язання, сторони узгоджують способи досягнення цілей обох сторін, тим самим вичерпуючи конфлікт інтересів. Ця проблема не стосується зобов'язань, що поєднанні спільними цілями своїх учасників. Так, особливістю зобов'язань, що виникають зі спільної діяльності, є наявність у сторін якогось спільного інтересу, на відміну від, наприклад, зобов'язань купівлі-продажу, майнового найму (оренди), в яких інтереси сторін протилежні: одна сторона має за мету передати (продати, передати в оренду) майно та одержати за нього певну суму, а інша сторона бажає придбати майно у власність.

Є конфлікт інтересів і тоді, коли зобов'язання виникає з односторонніх правочинів, деліктів, необґрунтованого збагачення, але засобом його врегулювання є імперативні встановлення закону. Проте обидві сторони в ідеалі виконуватимуть зобов'язання, що в результаті це виконання буде вигідне всім. Навіть якщо заподіювач шкоди добровільно виконує свій обов'язок з її відшкодуван-

ня, він поступає з вигодою для себе в тому плані, що до нього не будуть застосовані заходи відповідальності, в очах оточення він зберігає репутацію й т.д. [19, с. 77]

Спільна мета зобов'язання повинна визначитися за метою кредитора в отриманні блага, оскільки він є «сильною» стороною й ініціює розвиток самого зобов'язання в його активній стадії. Складніше визначити єдину мету у взаємних зобов'язаннях. У цьому разі слід брати за основу мету не грошового кредитора, який отримує грошовий еквівалент (плату), оскільки грошова оплата є загальним мірилом, еквівалентом, а мету іншого контрагента [19, с. 77].

Орієнтиром може служити ст. 45 Закону України «Про міжнародне приватне право» під назвою «Право, що застосовується до договору за відсутності згоди сторін про вибір права», у відповідності до якої «в разі відсутності згоди сторін договору про вибір права, що підлягає застосуванню до цього договору, застосовується право... при цьому стороною, що повинна здійснити виконання, яке має вирішальне значення для **змісту** договору (курсив і виділення наше. – Н. Г.), є: 1) продавець – за договором купівлі-продажу; 2) дарувальник – за договором дарування; 3) одержувач ренти – за договором ренти; 4) відчужувач – за договором довічного утримання (догляду); 5) наймодавець – за договорами найму (оренди) тощо.

Зауважимо, що цей Закон невірно вживає термін «зміст договору» в сенсі прав і обов'язків сторін зобов'язального відношення, що виникає з договору, а не власне зміст договору як його умови.

Для вирішення ж поставленого нами питання про єдину мету у взаємному зобов'язанні, за якою

декілька обов'язків логічно об'єднуються в єдине зобов'язання, цей Закон абсолютно точно формулює «сильну» сторону (особливі характеристики суб'єктивних прав якої фактично формують особливий вид зобов'язання, відмінний від інших, наприклад право вимоги передачі речі у власність характерно для зобов'язань із договорів купівлі-продажу, передача в тимчасове користування – із договорів найму тощо).

Таким чином, зобов'язальне правовідношення є взаємним, якщо кожна з його сторін має низку прав і несе низку обов'язків. Так, орендодавець має право вимагати від орендаря своєчасного внесення орендної плати, підтримки майна у справному стані, роботи поточного ремонту, несення витрат за вмістом майна, при цьому він зобов'язаний надати орендареві майно у стані, що відповідає умовам договору, здійснювати капітальний ремонт тощо. Усю сукупність низки зустрічних прав і обов'язків сторін (продавця й покупця, орендаря й орендодавця тощо) слід розглядати як одне правове відношення – одне зобов'язання.

При цьому слід урахувувати, що виконання обов'язків одним з учасників взаємного зобов'язання перетворює його на зобов'язання одностороннє.

Висновок. Таким чином, визнання зобов'язання як елементарної схеми: «обов'язок на одній стороні, право – на іншій» призводить до штучного розриву єдиних за своєю метою зв'язків учасників цивільного обороту. Більш ефективним для цивільного обороту є визнання існування складного правовідношення, яке можна називати єдиним терміном «зобов'язання», що може об'єднувати декілька правових зв'язків за схемою «обов'язок – право».

ЛІТЕРАТУРА

1. Агарков М. М. Обязательства по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков // Избр. тр. по гражданскому праву : в 2 т. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – Т. 1. – 490 с.
2. Белов В. А. Гражданское право: Особенная часть : учебник / В. А. Белов. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2004. – 767 с.
3. Брагинский М. И. Комментарий к части первой Гражданского кодекса Российской Федерации для предпринимателей / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Правовая культура, 1995. – 480 с.
4. Быков А. Г. Эффективность хозяйственного договора : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / А. Г. Быков. – М., 1982. – 33 с.
5. Витрянский В. В. Некоторые основные положения Концепции развития гражданского законодательства Российской Федерации об обязательствах / В. В. Витрянский // Журн. рос. права. – 2010. – № 1. – С. 13-25.
6. Вольфсон Ф. И. Учебник гражданского права РСФСР / Ф. И. Вольфсон. – М. : Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1925. – Ч. I. – 155 с.
7. Гавзе Ф. И. Обязательственное право (общие положения) / Ф. И. Гавзе. – Минск : Изд-во БГУ имени В. И. Ленина, 1968. – 126 с.
8. Голевинский В. О происхождении и делении обязательств / В. Голевинский. – Варшава : Тип. О. Бергера, 1872. – 310 с.
9. Гражданское право Германии : пер. с нем. / Ф. Бернгейт, И. Колер ; под ред. В. М. Нечаева. – СПб. : Сенат. типогр., 1910. – 429 с.
10. Гражданское право Украины : учеб. для вузов системы МВД Украины : в 2 ч. / А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка [и др.] ; под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. – Х. : Ун-т внутр. дел : Основа, 1996. – Ч. I. – 440 с.
11. Губин Е. П. Обеспечение интересов в гражданско-правовых обязательствах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. П. Губин. – М., 1980. – 24 с.
12. Завидов Б. Д. Общие положения и отдельные особенности обязательственных правоотношений / Б. Д. Завидов // Юрист. – 2003. – № 1. – С. 27-33.

13. Зобов'язальне право. Теорія і практика / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць [та ін.] ; за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 878 с.
14. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.
15. Карапетов А. Г. Иск об исполнении в натуре в двусторонних обязательствах / А. Г. Карапетов // Арбитражная практика. – 2002. – № 8. – С. 21-29.
16. Комментарий к ГК РСФСР / под ред. Е. А. Флейшиц, О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1970. – 824 с.
17. Комментарий к Гражданскому кодексу РСФСР / под ред. С. Н. Братуся, О. Н. Садикова. – М. : Юрид. лит., 1982. – 680 с.
18. Кравцов А. К. Понятие и общая характеристика планово-договорного хозяйственного обязательства / А. К. Кравцов // Правоведение. – 1969. – № 2. – С. 45-48.
19. Кулаков В. В. Обязательство и осложнения его структуры в гражданском праве России : монография / В. В. Кулаков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 256 с.
20. Майданик Р. А. Поняття «ризикових зобов'язань» у цивільному праві України / Р. А. Майданик // Бюл. Мін-ва юстиції України. – 2005. – № 5. – С. 26-34.
21. Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. – М. : Статут, 1997. – Ч. 2 (по испр. и доп. 8-му изд. – СПб., 1902). – 455 с. – (Сер.: Классика российской цивилистики).
22. Муромцев А. И. Гражданское право древнего Рима / А. И. Муромцев. – М. : Типогр. Мамонтова и К°, 1883. – 698 с.
23. Новицкий И. Б. Общее учение об обязательстве / И. Б. Новицкий, А. А. Лунц. – М. : Госюриздат, 1950. – 416 с.
24. Новікова В. Сутність зустрічного виконання зобов'язань / В. Новікова // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 9. – С. 25-27.
25. Ортега И. В. Договор лизинга как структурно-сложное обязательство : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ирина Валентиновна Торрес Ортега. – М., 2011. – 22 с.
26. Осипова М. В. Гражданское право : учеб. / М. В. Осипова. – М. : Юрист, 2003. – 238 с.
27. Покровский И. А. История римского права / И. А. Покровский. – Минск : Харвест, 2002. – 528 с.
28. Саватье Р. Теория обязательств: юридический и экономический очерк / Р. Саватье ; пер. с фр. и вступ. ст. Р. О. Халфиной. – М. : Прогресс, 1972. – 440 с.
29. Рыбаков В. В. Обязательственное имущество как объект гражданского оборота / В. В. Рыбаков // Гражданское право. – М. : Юрист, 2008. – № 2. – С. 40-42.
30. Синайский В. И. Русское гражданское право : учебник / В. И. Синайский. – М. : Статут, 2002. – 638 с.
31. Советское гражданское право / под ред. Я. А. Куника. – М. : Высш. шк., 1973. – 512 с.
32. Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть / В. А. Тархов. – Уфа : Уфим. юрид. ин-т МВД РФ, 1998. – 330 с.
33. Таутиева М. Э. Правовая природа надлежащего исполнения сторонами взаимных договорных обязательств / Марина Эльбрусовна Таутиева // Бизнес в законе. – 2011. – № 5. – С. 124-127.
34. Харитонов С. О. Цивільне право України : підручник / С. О. Харитонов, О. В. Старцев. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Істина, 2007. – 816 с.
35. Цивільне право : навч. посіб. для студ. юрид. вузів та фак. – К. : Вентурі, 1996. – 480 с.
36. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт [та ін.] ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 864 с.
37. Черепакhin Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://civil.consultant.ru/elib/books/22/page_31.html

Голубева Неллі Юріївна

ДО ПИТАННЯ ПРО СКЛАДНЕ ЗА ЗМІСТОМ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Стаття присвячена дослідженню та обґрунтуванню існування складних за змістом зобов'язань. Зроблено висновок, що більш ефективним для цивільного обороту є визнання існування складного правовідношення, яке можна називати єдиним терміном «зобов'язання», що може об'єднувати декілька правових зв'язків за схемою «обов'язок – право».

Ключові слова: зобов'язання, зміст зобов'язання, взаємне зобов'язання, двостороннє-зобов'язуюче зобов'язання.

Голубева Неллі Юрьевна

К ВОПРОСУ О СЛОЖНОМ ПО СОДЕРЖАНИЮ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА

Статья посвящена исследованию и обоснованию существования сложных по содержанию обязательств. Сделан вывод, что для гражданского оборота более эффективным и экономически обоснованным является признание существования сложного обязательственного правоотношения.

Ключевые слова: обязательство, содержание обязательства, взаимное обязательство, двустороннее-обязующее обязательство.

Holubieva Nelli Yuriyivna

ON THE QUESTION OF COMPLEX CONTENT OBLIGATIONS

The article is devoted to the research and substantiation of the existence of complex obligations. It was concluded that a more effective for civil circulation is to recognize the existence of a complex relationship. It can be called by the unified term «obligation», and it can merge multiple legal relations by a scheme «the duty – the right.»

Keywords: obligation, content of the obligations, mutual commitments, two-way-binding obligations.